

2004. AASTA KAEVAMISED VILJANDI MUSUMÄEL

Riina Rammo, Tartu Ülikooli arheoloogiaüliõpilane
Martti Veldi, Tartu Ülikooli magistrant, Tartumaa Muuseumi teadur

Sissejuhatus

2004. aasta suvel jätkusid Viljandi linna rahastamisel eelmisel aastal alanud arheoloogilised kaevamised Musumäel, mille käigus lõpetati mõlemad pooleli olevad kaevandid¹ – künka järsul lõunanõlval väike põhja-lõunasuunaline tranšee (Lõunakaevand, 6 m²) ja laugemal idaküljel Idakaevand (19 m²; vt ka Rammo *et al.* 2004). Välitööde käigus loodeti jõuda inimtegevusest puutumata loodusliku aluspinnani ning täpsustada muistise erinevate asustusjärkude dateeringuid. Eriti pakkus huvi eelmisel suvel vahetult enne kaevamiste lõppu Lõunakaevandis avastatud madal kivivall ning must põlengujälgedega kultuurkiht (Rammo *et al.* 2004, 55–56), mille funktsioon ja vanus jäid lahtiseks. Sellel aastal keskenduti peamiselt pindalalt suurema Idakaevandi uurimisele, mis, avades laiemalt kogu muistise iseloomu, võimaldas mitu möödunud aastal tehtud oletust ümber hinnata. Lõunakaevandis piirdui vaid kaevamata jäänud musta kultuurkihi uurimisega.

Käesoleva artikli eesmärk on anda ülevaade 2004. aasta kaevamistest ning analüüsida muistise erinevaid tõlgendamisvõimalusi. Laias laastus võib Musumäe arheoloogilises kompleksis näha kolme üksteisest selgelt eristuvat asustusjärku, mis on võetud aluseks ka artikli ülesehitusele. Ebatraditsiooniliselt on kirjeldus esitatud alt üles ehk minevikust tänapäeva, s.t looduslikust pinnasest kuni praegusaegse kamarakihini. Edaspidi enam kahte kaevandit ei eristata ning räägitakse muistisest tervikuna.

Must kiht Musumäe loodulikul aluspõhjal

Musumägi osutus oodatust palju mitmekihilisemaks ning loodusliku moreenpõhjani jõuti kaevandite mäelaepoolsetes otstes (vt joonis 1; Rammo *et al.* 2004, joonis 1) alles 3,5 m sügavusel tänapäevasest maa-

¹ Leiud VM 10952: 1078–3292.

pinnast. Looduslik pinnas moodustas suhteliselt horisontaalse ning tunduvalt suurema ja tasasema platoo kui nüüdisaegse Musumäe lagi (kuni 8 × 6 m) (TAHVEL VI).

Vahetult puutumata pinnasele ladestus ühtlane, kuni 35 cm paksune must kultuurkiht, mis kattis ilmselt kogu toonast platood ning sisaldas rohkelt põlenud kive ja kivipurdu (joonis 1: 14). Mõlema kaevandi mäelaepoolsetes otstes leidis kihi pealispinnal tukke, mis annavad tunnistust tules hävinud puitkonstruktsioonidest.

Musta kultuurkihi võib leidude põhjal dateerida viikingiaega (kokkuleppeliselt 800–1050 pKr). Kokku leiti 451 savinõukildu, millest suurema osa moodustasid väikesed ja kulunud käsikeraamika fragmendid. Viikingiajale iseloomulikeks tunnusteks on näiteks servaaluste aukudega jämekeraamiliste (nn rõuge tüüpi), samuti kiilapinnaliste nõude katked ning kedrakeraamika puudumine. Teistest leidudest võiks mainida koprakannast ripatsit (VM 10952: 2979; edaspidi toodud vaid alanumber) ning vahetult musta kihi pealt leitud 11. sajandi II poolest pärinevat münti (2941)². Viimase puhul ei saa välistada leiukohta sattumist hilisemate sündmuste käigus.

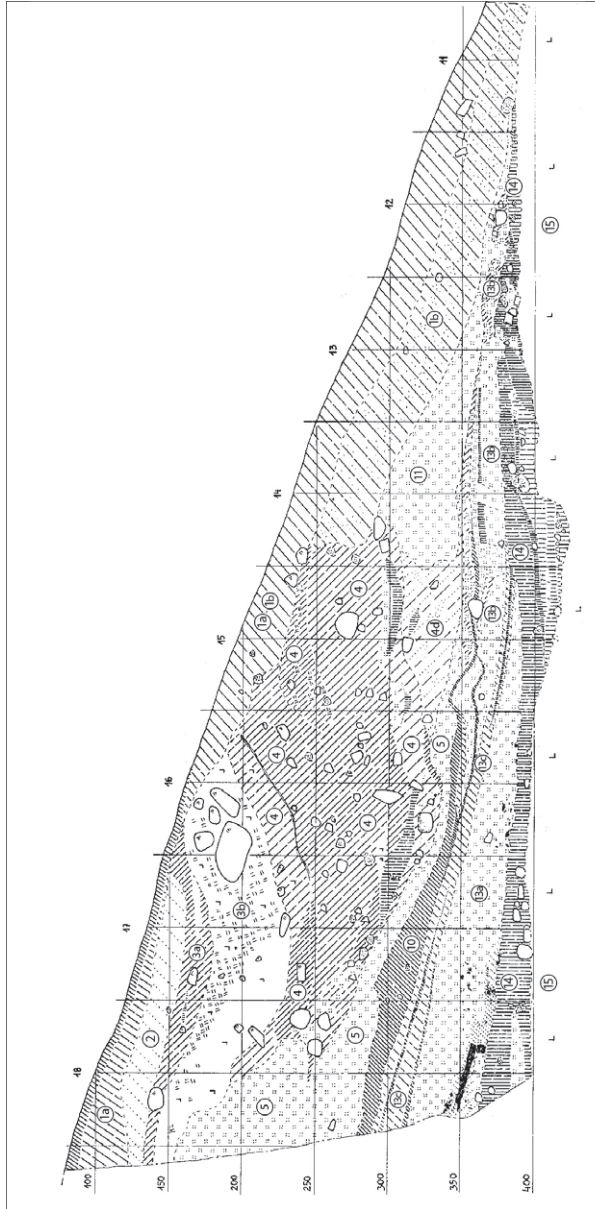
Luuleidudest³ olid kõige enam esindatud liikideks kits/lammas (52,4%), samal ajal kui teistest koduloomadest esines vähesel määral sea, veise ja hobuse luid (vastavalt 5,7%, 7,6% ja 2,9%). See-eest kuulus tervelt 20% luid koprale.

Hiljutine Ivar Leimuse ja Mauri Kiudsoo uurimus viikingiaegsest kaubandusest Kagu-Eestis (2004) võtab muuhulgas kokku ka senised andmed Eesti linnustelt saadud kopraluudest ning väidab, et kõrge kopraluude kontsentratsiooniga asulad ja linnused olid olulised kaubanduskeskused. Protsentuaalselt saadi Rõuge linnamäe kultuurkihist 26,5% kopraluid (ШМИДЕХЕЛЬМ 1959, 162), mis sarnaneb Musumäe mustale kihile.

Segamata pinnase ja ühtlase leiuainese põhjal võib eeldada, et must kiht ladestus mäele kohapealse inimtegevuse käigus, nagu oletati juba eelmisel aastal. Põlenud kivid, rohke kivipurd ning fragmenteeritud keraamika viitavad võimalusele, et tegu võiks olla asulakihiga.

² Friisi, krahv Egbert II (1068-90), Stavoren (mündid määras I. Leimus Eesti Ajaloomuuseumist).

³ Loomaluud määras E. Järv Eesti Põllumajandusülikooli veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituudi morfoloogia õppetoolist.



Joonis 1. Idakaevandi põhjaprofil. 1a – pruun muld, 1b – punane muld, 2 – segatud devoni liiv, 3a – must täitekiht, 3b – kollane savi, 4 – hall/must/kollane täitekiht, 4d – segatud hall/must/kollane täitekiht, 5 – devoni liiv I, 10 – pruun kiht, 11 – kollakaspunane liiv, 13a-13c – devoni liiv II, 14 – must kiht, 15 – looduslik aluspõhi.

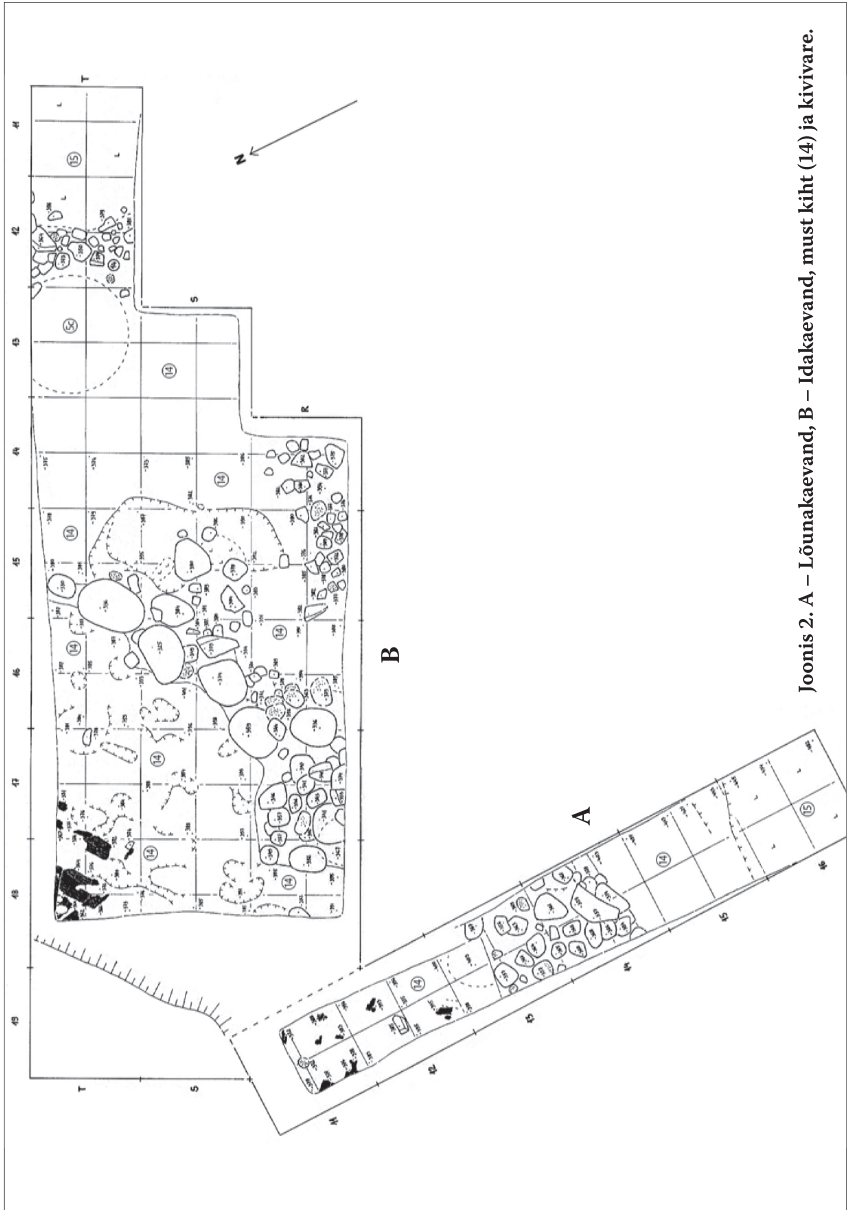
Küsitavusi tekitab sel juhul paiknemine künka otsas, ehkki tänapäevast Musumäe laest võis toonane platoo olla u neli meetrit madalam ja ühtlasi suurem. Lisaks moodustas Musumägi tõenäoliselt temast vahetult idas asuva Pähklimäega ühe seljandiku (Valk 2000, 65), mis suurendab võimalikku asustusala veelgi. H. Valgu juhutatud arheoloogiliste kaevamiste käigus leiti Pähklimäelt kaks söestunud postijäänust (üks oli kiilutud kividega; Valk 2001, 81), mis võiksid seostuda viikingiaja lõpuga.

A. Tvauri on oletanud, et Musumägi on osa samasse aega kuuluvast väikelinnusest, mis hilisemate mullatööde käigus on lõhutatud (Tvauri 1999, 26). Viimane on võimalik juhul, kui Lossimägede-tagused künkad on moodustanud kunagi ühtse neemikplatoo Valuoja ja Viljandi järveoru vahelises kolmnurgas (hüpoteesi kriitikat vt Valk 2000, 72, mägede asukohaskeem samas, joonis 1).

Pruun kiht ja kivivall

Vahetult musta kihi peal paljandus kuni 0,5 m paksune punakas liivakiht, mille sees võis segatuse astme järgi eristada alakihite (joonis 1: 13a, 13b). Nähtavasti kuhjati liiva esmalt mäe keskele, kus see moodustas kõrgema künka. Tukkide ümbruses oli liiv kuumuse mõjul muutunud valkjaks ning klaasjaks – ilmselt toodi liiv veel hõõgivatele tukkidele. Seejärel tasandati servaalasid ja ülejäänud platood. Kultuurkihiga segunenud liivakihi äärealadelt saadi vaid vähesel määral keraamikat ning loomaluud. Liivakuhjatise peale ladestus järgmisena pruun kiht (joonis 1: 10), mis seostus kivikonstruktsiooniga (TAHVEL V; joonis 2).

Eelmisel suvel Lõunakaevandis pruuni kihi seest avastatud “kivivall” (1,3–1,4 m lai; Rammo *et al.* 2004, 55, tahvel V) jätkus suurema kaevandi edelanurgas, kus see peagi lõppes. Edasi kulges läbi Idakaevandi kirde-edelasuunaline märksa ebahühtlasem ja korratum kivilade, mis oma mõõtmetelt jäi “valliga” enam-vähem samaks (laius kuni 1,5 ja kõrgus umbes 0,5 m) ning järgis praeguse Musumäe nõlva. Esmalt olid korrapäraselt üksteise kõrvale asetatud suured maakivid (umbes 0,5 m läbimõõduga) ning nende vahele, peale ja ümber oli kuhjatud erinevas suuruses väiksemaid. Eelmisel aastal “kivivalli” ees olevat kividega sillutatud “astet” (Rammo *et al.* 2004, 55) Idakaevandis sellisel kujul tuvastada ei õnnestunud.



Joonis 2. A – Lõunakaevand, B – Idakaevand, must kiht (14) ja kivivare.

Lõunakaevandi põhjal oletati, et konstruktsioon on seotud viikingiaegse asustusjärguga ehk musta kihiga (Rammo *et al.* 2004, 56), kuid 2004. aasta kaevamistulemused võimaldasid olukorda täpsustada. Kivilade seostus selgelt just eelpool mainitud pruuni kihiga ning piiras seda. Kõige intensiivsemal kujul leidis pruuni kihti kivivarest läänes, s.t mäe südamiküla pool, kus kihi paksus jõudis kohati isegi 30 cm-ni. Kivivare vahel muutus pinnas sujuvalt pruuniks mullaks, mis ei sisaldanud enam sellisel määral leide. Kividega piiratud alast väljaspool esines pruuni kihti vaid ebamäärase õhukese viiruna (joonis 1: 10).

Leiumaterjali poolest oli vaid umbes 10 ruutmeetri ulatuses esinenud ladestus tunduvalt rikkalikum eelmisest kihist. Pruunist kultuurkihist saadud 481 savinõukillu hulgas leidis nii kedral (umbes 75%) kui ka kätsitsi valmistatud kilde (umbes 25%). Mainimisväärne on kõrge kiilapinnaliste savinõukildude arv (29 kildu, võimalik ühest või mõnest nõust pärinemine) ning veel kõrgem kedral valmistatud joonornamendiga kildude arv (139 kildu). Kedrakeraamika üldilme on võrdlemisi ühtlane, nii et võiks isegi rääkida ühe meistri toodangust.⁴ Palju oli ka ühest nõust pärit kilde, mille hulgast sai mitmeid omavahel kokku liimida.

Tunduvalt enam kui mustast kihist leiti siit ka ehte ning tarbesemete katkeid: pronksist rinnanõela katke (2233), kaks spiraalsõrmust (2546, 2701), naastuke, mõned spiraalid ja ketilülid (2278, 2456, 2584, 2585, 2625, 2695), kaurikarp (2364), kaks poolikut kuldfooliumiga (2279, 2511) ja üks viiruline klaashelmes (2628). Tarbesemete hulka võib arvata rauast noa (2627), raudrõnga (2267) ning kolm raudeseme katket (2358, 2411, 2496). Kihti aitavad lisaks keraamikale dateerida veel kaks 11. sajandi müntripatsit (2322, 2395)⁵. Võimalik, et ehtena kasutuses olnud mündid olid oma leiukohta sattunud siiski mõni aeg hiljem. Keraamika ja esemelise materjali põhjal võib kihi dateerida hilisrauaaega (kokkuleppeliselt 1050–1200/1250 pKr).

Huvitavad olid pruuni kihi luuleiud. Suhteliselt vähe esines loomaliid, mille hulgas oli metsloomaliid tunduvalt vähem kui eelnevas kihis (põder 0,8%; kobras 5,7%). Ülekaalukalt domineeris siga (52,9%) ning talle järgnesid kitse-/lamba- (25,2%), linnu- (8,1%) ja veiseluud (6,5%). Sealuude osakaalu tõstsid kõrgeks vastsündinud põrsa luud, mis leiti kõik ühest 1 × 1 m ruudust üksteise lähedalt ning ilmselt oli tegu ühe

⁴ Andres Tvaari (Tartu Ülikool) hinnang.

⁵ Nr 2322 – anglosaksi järelmünt (Æthelred II, Long cross rev. / Cnut, Short cross rev.); nr 2395 – friisi, krahv Egbert I (1057–68) järelmünt.

isendiga. Ainsa hobusele kuuluva luuleiuna saadi pruunist kihist terve hobusekolju (TAHVEL V). Tegemist oli umbes 15 aastat vana täkuga, keda võib pidada kohaliku hobusetõu esindajaks. Võrdlusmomendiks võib tuua Suusahüppemäe 12. sajandi II poolde dateeritud majapidamise luuanalüüsi tulemused, kus domineerisid kanaluud (39,6%), järgnesid veise- (26,2%), kitse-/lamba- (19,6%) ning sealuud (11,6%) (Valk 2003, 68).

See-eest sisaldas pruun kiht silmatorkavalt palju kalaluid ja -soomuseid.⁶ Nimelt leiti siit 1369 määratavat fragmenti, samas enam kui 2 korda suuremal alal esinenud mustast kihist vaid 53. Tegemist on tavaliste järvele omaste liikidega (domineerisid ahven ning karplased, vastavalt 58,1% ja 34,7%).

Käsitleva kihi uurimine suuremal alal andis alust arvata, et sarnaselt viikingiaegsele asustusjärgule on seegi kiht tekkinud kohapealse inimtegevuse käigus. Miks pärast musta kihi ja põlengu liivaga katmist on Musumäele kantud raskeid kive ja kuidas on tekkinud oletatavasti kividega piiratud alale taoline kultuurikiht, on esialgsete uurimistulemuste juures raske seletada. Ilmselt pole tegemist asulakohaga, s.t paigaga, kus inimesed on igapäevaselt elanud. Kihi sömer ja pude iseloom viitavad sellele, et tegu pole olnud tihedalt käidava alaga.

Keraamika põhjal jääb mulje, et savinõud on katki läinud kohapeal. Eelkõige viitab sellele leitud kildude ühtlane välimus ning paari savinõu kildude arvukas esinemine. Samuti on tegu suhteliselt suurte ja hästi säilinud fragmentidega, mis on eriti silmatorkav, võrreldes mustast kihist saadud pudedega. (Siiski tuleb tunnistada, et kedrakeraamika säilibki tavaliselt paremini kui vähem kvaliteetne käsitsi valmistatu.) Luuleidudest väärib tähelepanu 15-aastase täku kolju ja vastsündinud põrsas. Söömiseks oli esimene liiga vana ning ka vastsündinud põrsas on rohkem sümboolse tähendusega. Kõik see viitab võimalusele, et mäel võis asuda ohvri- või kultuskoht. Taolise tõlgendusvõimalusega haakuks ka kividega piiratud ruumi kontseptsioon. Muu esemeline leiumaterjal on seevastu juhuslik ja väheütlev ning konkreetsetest ohvriandidest või kultusesemetest rääkida ei saa. Arheoloogias levinud seisukoha järgi oleks taoline tõlgendus lihtsustatud, sest silmnähtava praktilise funktsiooni puudumisel on esimeseks pähetulevaks seletuseks sageli just kultuskoht.

⁶ Kalaluud määras L. Lõugas Ajaloo Instituudist.

Kaaluda tasub ka võimalust, et antud alal on asunud puidust konstruktsioone. Kuigi ei õnnestunud eraldada selgeid kōduviire, esines kogu kihi ulatuses kōdunenud orgaanilisi jäänuseid. Kuna kivide vahel ja peal leidis kōdu võrdlemisi vähe, võiks oletada, et võimalikud rajatised asusid kividega piiratud alal.

Teoreetiliselt võiks kivikonstruktsioon olla ka osa kalmest, kuid puuduvad seda kinnitavad inimluud või põletusmatustele iseloomulikud tuhalaigud ja tuld saanud esemed. Samuti ei paista tegemist olevat kaitserajatisega, kuna kivikonstruktsioon on selleks liiga madal ning ebauhtlane. Seega on esialgu rohkem küsimusi kui vastuseid. Selge on, et arheoloogiliselt läbi uuritud Musumäe osa on muistise ääreala ning leiurohkem ja intensiivsem kultuurkiht peaks jääma mäelae poole.

Mullatööd Musumäel

Viimase järguna on Musumäge kunstlikult tunduvalt kõrgendatud ning mäelael võib täitekihi paksus ulatuda isegi kuni 4 meetrini. Nende mullatööde käigus on Musumäe laele sattunud kõik ülejäänud kihid – kollakaspunane liiv (11), devoni liiv I (5), hall/must/kollane täitekiht (4), must täitekiht (3a), kollane savi (3b), segatud devoni liiv (2), punane muld (1b) ja pruun muld (1a) (joonis 1). Esmalt on mäe keskele kuhjatud devoni liiva massiiv, mille nõlvad laskuvad umbes 45-kraadise kaldega. Pärast seda on taolise nn “mäe südamiku” nõlvadele vähemalt künka lõuna- ja idaosas teisedaldatud loodusliku pinnase ja kultuurkihi segu (hall/must/kollane täitekiht, must täitekiht, kollane savi), mille sees leidis jälgi tõenäoliselt mulla kooshoidmiseks mõeldud puust taranditest (Rammo *et al.* 2004, tahvel V). Kohati kuni 2 meetri paksuses ja ligi 10-ruutmeetrisel alal esinenud lademes polnud pindalalt suuremas Idakaevandis võimalik eristada selgepiirilisi alakihite ning nii hõlmab täitekiht Lõunakaevandi kihte 6–9. Samuti ei leidnud kinnitust “plato” kui iseseisva moodustise olemasolu (Rammo *et al.* 2004, 55–56), vaid tegu oli osaga kunstlikust kõrgendikust. Mullatöödega seostub ka eelmisel aastal avastatud ligi meetrise läbimõõduga korrapärane ümar sissekaeve (Rammo *et al.* 2004, 56, tahvel V). Selgus, et söene viir selle servades oli must kiht, millest auk oli läbi kaevatud. Sissekaeve ulatus umbes 20 cm võrra looduslikku pinnasesse ning oli täidetud puhta devoni liivaga. Augu põhjast saadi vaid tulekivi- (3101) ja kedrakeraamikakild (3102; laine- ja joonornamendiga) ning mõned

loomaluud. Oma suuruselt sobiks süvend postiauguks, ent sobivaid toestuskive auk ei sisaldanud.

Võimalik, et paralleelselt hall/must/kollase täitekihiga kuhjati mäe nõlvadele kollakaspunast liiva. Kahe täitekihi vahel võib samuti oletada mingi piirde olemasolu – nendevaheline piir oli profiilis peaaegu vertikaalne (joonis 1: 4d, 11). Mäelael asetses kruusane segatud devoni liiv (2) ning nõlvu kattis erosioonikiht (pruun ja punane muld 1a, 1b).

Leiid täitekihtidest

Eelpool mainitud liivakihid olid suhteliselt leiuvaesed. Rikkaliku leiumaterjali andis hall/must/kollane täitekiht. Varasemad leiud, mille hulka kuuluvad mõned kohalikust ja imporditud tulekivist killud, laastukatked ning kvartsi töötlemisjääd (nt 1314, 1481, 1637), pärinevad juba keskmisest kiviajast. Erinevalt eelmisest aastast teisese töötlusega tulekivist esemeid seekord ei esinenud.

Eriti rohkelt oli keraamikat, kokku 1280 kildu. Valdav enamik keraamikast on valmistatud käsitsi ning pärineb erinevatest perioodidest. Keraamikakatketest varaseim on ilmselt üks tekstiilkeraamikakild (1700), mis võib kuuluda eelrooma rauaaega.⁷ Leidude hulgas esineb riibitud keraamikat (nt 1227, 1324), ka aukudega nõu ülaservas (nt 1113, 1251) ning riibitud keraamikale sarnanevaid, kuid ebamäärasemate riibete ja tekstiilijäljenditega kilde (1208, 1288). Rohkelt on leidude seas nn rõuge tüüpi savinõude servakilde (augukestega serva all) ning viikingiaegset peenkeramikat (kiilapinnalist, nivendiga). Kogu kihi ulatuses leiti vähesel määral muinasaja lõppu kuuluvaid kedra-keramika kilde (vaid 123 kildu, laine- ja joonornamendiga). Nende osakaal leiumaterjalis tõusis märgatavalt täitekihi alumistes korrustes, seda eriti vahetult pruuni kihi ning kivivare peal. Esines ka asulakihile iseloomulikke savitihendeid.

Metall-leide esindavad peamiselt ebamäärased raud- ja pronks-esemete katked. Ehetest võiks esile tõsta spiraalsõrmust (1154–1156), ketikatket (1333), peaaegu tervet käevõru (1901), trapetsikujulist ripatsit (1951) ning väikest pronkshelmest (2000). Rauatöötlusele viitavad 2 tiigli katket (1160, 1456) ning paarkümmend šlakitükki.

Samuti leiti siit lisaks mustast kihist saadud kopra kannaluust ripatsile veel kolm eksemplari (üks neist fotol) ja siinkohal võiks tagasi

⁷ Valter Langi (Tartu Ülikool) hinnang.



Foto. Kupra kannaluust ripats (VM 10952: 1591).

pöörduda viikingiaja ning I. Leimuse ja M. Kiudsoo uurimuse juurde. Viikingiaegse kultuurikihi sisaldus on hall/must/kollase täitekihi sees selgelt äratuntav. Lisaks eelpoolmainitud ripatsitele viitab viikingiajale rohke käsikeraamika (sh vastavasse perioodi dateeritud peenkeramik) esinemine ja suhteliselt kõrge koprалуude osakaal (15,9%) osteoloogilises materjalis. Võimalik, et see pinnas pärinebki osalt Musumäe ja Pähklimäe vahele kaevatud süvendist, kus tänapäeval on vahetult peal-

mise huumuskihi all puutumata pinnas.

Koprалуude rohkus ja kupra kannaluust valmistatud ripatsite esinemine on Kagu-Eesti linnustele iseloomulik: viis sellist on leitud Rõuge linnuselt, mitu Tartu linnuse varasematest kihistustest, Unipiha linnamäelt ja ka Aakre Kivivare asulast (Leimus & Kiudsoo 2004, 42). Kaks sellist ripatsit pärineb ka Lõuna-Viljandimaalt Vooru linnuselt (VM 9531: 332 A 35: 222/1–2). Viljandi Musumäelt leiti kokku neli taolist ehet, kuid kaevatud ala suuruseks oli kõigest 25 m². Siiski tuleb nentida, et kolm neist leiti kuni kahe meetrisest täitekihist. Võrdluseks võib tuua Rõuge linnamäe viis samalaadset leidu, kuid arvestusega, et aastatel 1951–1955 kaevati linnamägi (suurus 850 m²) peaaegu tervikuna läbi (Jaanits *et al.* 1982, 257). Ilmselt on Musumäe piirkonnas tegeletud mitte ainult koprალიha söömise, vaid ka karusnahaäriaga. Ehk võib isegi oletada, et tegu on olnud omaaegse kaubanduskeskusega? Taoline ehe ei omanud arvatavasti ainult esteetilist väärtust, vaid näitas ka kandja teatud uskumuslikku maailmavaadet ning omistas koprale teatavat üleloomulikku väge (Leimus & Kiudsoo 2004, 42). Viikingiaegsete Viljandi elanike suhetele Kagu-Eestiga on viidatud ka varem seoses nn rõuge tüüpi keraamika esinemisega (Valk 2001, 74).

Kõige pealmiste erosiooni- ja mullakihtide (1a, 1b) kohta on uut teavet vähe. Rõhutamist väärrib ammunooleots (3160), mis pudenes idaprofiili puhastamise käigus pruunist mullast (1a). Oma tüübilt on see analoogne eelmisel aastal leitud ammunooleotsaga (Rammo *et al.* 2004, 59; joonis 5: 7) ning ka leiukohad on suhteliselt lähestikku, vaid 0,5 m kaugusel üksteisest. Esimese keskaegse leiuna saadi Idakaevandi lääneprofilist pruuni ja punase mulla segust pisike brakteaadikatke

(3172), mis I. Leimuse hinnangul võiks pärineda 16. sajandist.⁸

Hall/must/kollast tätekihti iseloomustab taas kõrge metsloomaluude osakaal, mis moodustas praktiliselt kolmandiku kogu kihi luuleidudest (lisaks koprale oli põdraluid 12,4%). Segatud tätekihist pärinevad ka viis tarva luufragmenti. Metsloomade luud (sh tarvaluud) viitavad tõenäoliselt varastele asustusperioodidele. Võrdlusmomendiks võib tuua Pähklimäelt saadud luude analüüsi (Saks & Valk 2002, 56, tabel), kus rõhuv osa luudest kuulus kitsel/lambale (31,1%), veisele (31,7%) ning seale (19,1%). Metsloomaluid – kopra- (2,1%) ja põdraluid (0,7%) – oli silmatorkavalt vähem.

Kiviheitemasina alus?

Pruun kiht annab tunnistust inimtegevusest mäel veel hilisrauaajal, samas kui keskajale iseloomulik leiumaterjal üldiselt puudub. Selle põhjal võib oletada, et mullatööd on siin aset leidnud millalgi muinasaja päris lõpus, s.t 13. sajandi alguses. Praeguse uurimisseisu juures võib endiselt kõige tõenäolisemaks seletuseks mäe kõrgendamise kohta pidada Heiki Valgu poolt välja pakutud oletust, et tegu on kiviheitemasina platvormiga. Kunstlikult on kõrgendatud ka Musumäest vahetult idas asuvat Pähklimäge (vt täpsemalt Valk 2000; 2001; 2003). Sellisel juhul moodustaksid Musu- ja Pähklimägi osa laiaulatuslikumast piiramissüsteemist, mida võib seostada Läti Henriku kroonikast pärineva kirjeldusega 1223. aasta augustisündmustest Viljandis.

Siiski jääb osa küsimusi vastuseta. Eelkõige ilmnevad kahe kuhjatiise – Musumäe ja Pähklimäe – iseloomu ja leiumaterjali võrdlemisel suured erinevused. Pähklimäe teisaldatud pinnas sisaldas silmatorkavalt palju kive, samas kui need praktiliselt puudusid Musumäe pealmistes kihtides. Pähklimäele teisaldatud kihist leiti 41 ammuoleotsa (Valk 2001, 75), kuid Musumäelt saadi vastavaid leide vaid kaks. A. Mäesalu hinnangul esindavad need pealegi veidi hilisemat tüüpi ja arvestamata ei saa jätta võimalust, et ambe kasutati selles piirkonnas ka pärast 1223. aasta piiramist. Nooleotste varasem dateering ei ole siiski välistatud (Rammo *et al.* 2004, 59). Seletusena võib välja pakkuda oletuse, et mäe kuhjamine on toimunud öösel, mil kaitsjad ei näinud ambudega lasta ja kividega “pommitada”.

⁸ Saksa brakteaat, mida ei õnnestunud täpsemalt määrata. Vaskne koostis ja B-tähe kuju (antiikva) viitab hilisele ajale, isegi 16. saj alguspoolele.

Erinev on ka muu arheoloogilise leiumaterjali iseloom. Nimelt sisaldas Musumäele teisaldatud kultuurkiht oluliselt rohkem varasema dateeringuga leide ja metsloomaluid (mis viitavad samuti varasemale asustusele) kui Pähklikmägi. See asjaolu lubab arvata, et Musumäe ja Pähklikmäe täite segatud kultuurkiht sisaldab erineva dateeringuga ja majandusviisiga asustusüksustest pärit materjali. Samas võis juba lähtekohaks olnud asula sisaldada endas väga eriaegseid asustusjärke. Silmatorkav on ka tellisetükkide täielik puudumine Musumäel, mida Pähklikmäel rohkelt esines (Valk 2001, 76–77).

Arvestades neid erinevusi, peaks kaaluma võimalust, et Musumäe kõrgendamise aeg ja eesmärk on olnud teistsugused Pähklikmäest. Eeldades, et Musumäel pole erinevalt naaberkünkast asunud kiviheitemasina alust, on äärmiselt ebatõenäoline kõrgendiku olemasolu juba 1223. aasta piiramise ajal. Ebaloogiline oleks ka künka püstitamine ordulinnuse vahetusse ümbrusesse pärast vallutust. Kas ei ole võimalik, et mullatööd on leidnud aset millalgi hiljem, näiteks keskaja lõpus ning lihtsalt pole jätnud arheoloogilisse materjali jälgi? Ainsad sellele perioodile viitavad jäljed on ebamäärane brakteaadikatke (võidi ju lihtsalt hiljem kaotada) ning oletatavad Liivi või Rootsi-Poola sõjaaegsed puidujäänused Pähklikmäelt (Valk 2001, 81). Ent samas jääb ka sel juhul lahtiseks küsimus, miks ikkagi oli vaja nii kõrget küngast?

Kokkuvõte

Musumäe kultuurkihis võib selgelt näha kolme ajalisel ja ilmselt ka tähenduse poolest erinevat etappi. Algselt on mäele ladestunud viikingiaegne kultuurkiht, mis võiks kuuluda kas üksikmajapidamisele või olla osa lõhutud linnusest. Ilmselt on käsitletaval perioodil tegeletud ümbruskonnas aktiivse koprajahi ja karusnahakaubandusega. Asustusjärgu lõpus on toimunud uuritud alal põleng ning seejärel on paiga tähendus arvatavasti muutunud.

Järgnevalt teisaldati Musumäele liivakiht ning sellele ladestus omakorda kivikonstruktsiooniga piirnev ala, mis sisaldas huvitava leiumaterjaliga pruuni kultuurkihti. Kompleksi teket või eesmärki on hetkel veel raske seletada. Esialgsete oletuste kohaselt võib tegu olla ohvri- või mõnda muud kultuslikku tähendust kandnud paigaga, ent probleem vajaks veel täiendavat uurimist.

Lõpuks on Musumäge kunstlikult tunduvalt kõrgendatud. Teisalda-

tud täide koosnes loodusliku pinnase ja kultuurkihi segust ning erinevatest liivakihtidest. Rikkalik leiumaterjal annab tunnistust lähiümbruse asustusest juba alates keskmisest kiviajast ning selle jätkumisest läbi erinevate perioodide kuni keskaja alguseni. Siiani on selgusetu niivõrd eriaegsete ladestuste täpsem päritolu, kuigi arvestades mullatööde mastaapsust, peaks pinnas olema võetud kusagilt lähiümbrusest. Ühe oletusena võib pakkuda, et kõrgendikul asus 1223. aasta augustipiiramise ajal kiviheitemasin, kuigi kaaluda tasub ka võimalust, et mulla-kuhjamine on aset leidnud hiljem.

Nagu eelnevast selgus, on praeguse arheoloogilise uurimisseisu juures Musumäe mineviku kohta küsimusi tunduvalt rohkem kui vastuseid. Lahtiseks jääb ka eriaegsete asustusjärkude koht Muinas-Viljandi asustussüsteemis. Hetkel jäävad Lossimägede-tagused künkad ning sealt saadud arheoloogiline materjal ootama põhjalikumat ning terviklikumat analüüsi.

Kirjandus

- Jaanits, L., Laul, S., Lõugas, V. & Tõnisson, E. 1982.** Eesti esiajalugu. Tallinn.
- Leimus, I. & Kiudsoo, M. 2004.** Koprak ja hõbe. – Tuna, nr 4. Tallinn, 31–47.
- Rammo, R., Valk, H., Veldi, M. 2004.** 2003. aasta kaevamised Viljandi Musumäel. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2003. Viljandi, 52–61.
- Tvauri, A. 1999.** Arheoloogilised uuringud Viljandi linnuses 1998. aastal. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 1998. Viljandi, 20–27.
- Saks, P. & Valk, H. 2002.** Loomaluude leiud Viljandi Pähklimäelt. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2001. Viljandi, 52–58.
- Valk, H. 2000.** Muinas-Viljandi Lossimägede taga. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 1999. Viljandi, 56–78.
- Valk, H. 2001.** Viljandi linnuse 1223. aasta piiramisrajatised. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2000. Viljandi, 73–91.
- Valk, H. 2003.** Uut hilismuinasajaegsest ülikumajapidamisest Viljandi Suusahüppemäel ja 1223. aasta augustipiiramisest. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2002. Viljandi, 56–70.

Шмидехельм, М. 1959. Городище Рыуге в юго-восточной Эстонии. Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиций, I. Москва, 154–185.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN VILJANDI, ON MUSUMÄGI HILL IN 2004

Riina Rammo, Martti Veldi

The article concentrates on the archaeological research carried out on Viljandi Musumägi in 2004, and analyses some possible interpretations of the site. The two unfinished excavation plots (6 m² and 19 m²) started in 2003 were finally completed.

Directly on the virgin soil, which did not reveal until the depth of 3,5 m from today's ground surface, black 35 cm thick Viking Age (AD 800–1050) cultural layer was found. The layer was intensively sooty, full of burned and fragmented stones. The finds from the layer consisted mostly of shreds of small hand-made clay vessels. Remarkably, the bone analysis showed that more than 20% belonged to the beaver. High percentage of beaver bones indicates that the beaver was not only hunted for meat but was also valued for its fur. The black layer was undisturbed, and could be interpreted as Viking Age settlement site or a part of a small hill-fort. The hill-fort is imaginable only in the case if Musumägi and its neighbouring hill Pähklimägi once formed a united plateau.

The black layer was covered with a stratum of sand, on top of which a 30 cm thick brown cultural layer was revealed, containing finds from the end of the Latest Iron Age (AD 1050–1200). The earth in the brown layer was soft and crumbly, which indicates that the place was not constantly walked on, and it seems that during this period of time Musumägi was not permanently settled. The layer also contained a lot of organic matter that might have belonged to some kind of a wooden construction, but no definite streaks of rotten wood were found. A stone construction of loose head-sized boulders partially encircled the layer. The function of the construction is uncertain, but it is too small and vague to have defensive meaning, so it could be interpreted as a part of a cult site. To support the cult site theory a scull of a 15-year old stallion and a skeleton of a new-born piglet were found.

At the end of the Latest Iron Age (probably during the besieging of Viljandi in 1223) earth works were carried out to make the hill higher, probably for constructing a platform for trebuchets. There is no certain evidence that Musumägi was built to be a foundation for trebuchet but at the moment it is the most plausible interpretation. A similar partly artificial hill interpreted as a platform for trebuchet is the neighbouring Pähklimägi, but the finds and

stratigraphy of these two hills are very different. For example there are only two crossbow arrowheads from Musumägi (41 are known from Pähklimägi), which is clearly too few if there was a military object. The difference in other finds also indicates that the hills might have been heaped up in different times.